

суши традиції українських способів організації суспільних відносин, в тому числі державних.

Література

1. Большая Советская Энциклопедия. — М., — 1956. — Т. 42.
2. Бушков А. Россия, которой не было. — М. — 1997.
3. Гумилев Л. Н. Чёрная легенда: Друзья и недруги Великой степи. — М. — 1994.
4. Данильев А. А., Терещенко В. К. «История Украины. Всемирная история». — Луганск, — 1997.
5. Корзухина В. Г. Еще раз о тмутараканском болване / Культура средневековой Руси. — Л. — 1974.
6. Кремень В., Табачник Д., Ткаченко Т. Україна: альтернативи поступу. Критика історичного досвіду. — К. — 1996.
7. Повість врем'яних літ (за Іпатьським списком). — Київ. — 1990.
8. Рыбаков Б. А. Слово о полку Игореве и его современники. — М. — 1971.
9. Советская историческая энциклопедия. — М. — 1973. — Т. 14.
10. Соколова В. К. Русские исторические предания. — М. — 1970.
11. Субтельный О. История Украины. — К. — 1996.
12. Сулейменов Олжас. АЗ и Я. Книга благонамеренного читателя. — Алма-Ата. — 1975.
13. Сумаруков Г. В. Кто есть кто в «Слове о полку Игореве». — М. — 1983.
14. Шкляревский И. И. «Читаю «Слово о полку...». — М. — 1991.

*М. М. Страхів, доктор юридичних наук, професор
(Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого, м. Харків)*

ОСНОВНІ РИСИ ДЕРЖАВНОГО ЛАДУ БОСПОРСЬКОГО ЦАРСТВА

Заселення берегів Керченської протоки розпочалося в першій половині VI ст. до н. е. В V ст. до н. е. склався союз ряду грецьких держав-полісів, які були розташовані по обох берегах протоки [1]. Так виникло Боспорське царство, яке відіграло важливу роль в історичній долі народів Східної Європи.

У середині IV ст. н. е. після об'єднання ще кількох грецьких

міст Боспор перетворився у значну за своїми розмірами державу, що займала увесь Керченський півострів, Таманський півострів з береговою смугою до Новоросійська, а також прилегло до Тамані територію низу Кубані і східний берег Азовського моря. До її складу увійшли великі міста-держави Північного Причорномор'я: Фанагорія, Гермонасса, Феодосія; невеличкі міські центри: Мірмекій, Німфей, Кіммерік та ін. Крім того, землі заселені великими племенами синдів, торетів, дандарів і псесів, які не мали ще своєї державності. Процес становлення держави у скіфських племен, основної частини населення Керченського півострова, тільки починався. Центром цієї території було місто Пантікапей (сучасна Керч), яке займало дуже вигідне місце в економічному і воєнному відношеннях. Воно й стало столицею Боспорського царства [2].

Свого розквіту Боспорське царство досягає у IV — III ст. до н. е. Саме до цього часу відноситься спроба Боспора поширити свою владу і вплив на все узбережжя Чорного моря. Але вже з III ст. до н. е. Боспор вступає у смугу поступового занепаду: країна зазнає важку фінансову кризу, спалахують повстання рабів, загострюються класові суперечності. Хоча фінансові труднощі й були подолані, а повстання рабів і підкорених скіфських племен у 107 р. до н. е. жорстко придушено, колишнього процвітання Боспору повернути не вдалося.

На початку I ст. н. е. понтійській цар Мітрідат VI Євпатор об'єднав під своєю владою більшість держав Північного Причорномор'я, у тому числі і Боспорське царство. Щоправда, Боспор знаходився у складі Понтійської держави недовго. Після поразки і загибелі Мітрідата VI у боротьбі з Римом у середині I ст. н. е. він опинився під владою римлян. Поступово залежність від Риму почала слабшати. Однак у середині III ст. н. е. на нього нападають готські племена і завдають значної шкоди. Останній удар по царству був нанесений гуннами. Боспорське царство було зруйновано. З VI ст. Боспор увійшов як безпосереднє володіння до складу Візантії. На цьому його існування припинилося.

Соціально-економічні відносини у Боспорському царстві були такими ж, як і в окремих грецьких містах-колоніях і місцевих племінних союзах, що входили до його складу. Економічну основу Боспору становило розвинуте землеробство [3]. Відомі були тваринництво, рибальство. У містах процвітало ремісниче виробництво. Різноманітними були торгові зв'язки Боспору. З IV ст. до н. е. він стає основним постачальником античних товарів у північно-чорноморські степи. Широка зовнішня і внутрішня торгівля, яку вів Боспор, вимагала створення власної монетної системи. I Панті-

ікапей почав карбувати срібну монету вже в IV ст. до н. е., інші боспорські міста — у V ст. до н. е. [4].

Досить виразно виступав у Боспорському царстві розподіл на рабовласників і рабів, вільних і невільників. Пануючий клас складався з правителів і їх оточення, чиновників, купців, власників кораблів, земельних ділянок, ремісничих майстерень. До цієї верхівки належали і ті представники скіфської та місцевої знаті, які засвоїли грецьку культуру і перетворилися в таких же рабовласників, як і грецькі аристократи.

Раби становили важливу продуктивну силу боспорського суспільства. Однак у зумлеробстві були й інші форми залежності та експлуатації [5]. І все ж основною соціальною суперечністю Боспорського царства було протистояння рабів і рабовласників. На такій основі і відбувалося формування державного ладу Боспорського царства.

Державний устрій Боспорського царства не залишався незмінним. Спочатку Боспорська держава була союзом грецьких полісів, кожний з яких зберігав певну самостійність у внутрішніх справах. Характер влади перших правителів Боспору Археанатидів був своєрідним. Усі вони вважалися архонтами Пантіканея і всього Боспору. Однак, якщо в грецьких державах посада архонта була тимчасовою, то в Боспорській державі вона мала характер спадкової влади. У 438 р. до н. е. влада перейшла до династії Спартоکیدів, засновником якої став Спарток I. Нова династія правила до кінця II ст. до н. е. Спартокіди, як це було й раніше, вважалися архонтами Боспору і одночасно — царями підвладних варварських племен. При цьому влада боспорських правителів поступово посилювалася, все більше наближаючись до монархічної.

Намагаючись пояснити подібну своєрідність політичного устрою Боспору, деякі автори вважають її звичайною еволюцією правління від полісу до монархії з поступовим збуванням демократичних елементів. Інші дослідники вбачають таку своєрідність у подвійності населення в складі Боспорського царства, тобто у наявності двох прошарків — грецького і «варварського». І якщо стосовно грецьких міст правитель виступав як спадковий архонт, то щодо племен і народів, які входили до складу Боспорської держави — як цар [6]. Така подвійність знайшла своє відображення і в титулатурі правителя, який називався «архонтом Боспора і царем підвладних племен». Коли у IV ст. до н. е. Спартокіди зуміли приєднати до своїх володінь такий великий торговий центр як Феодосія, правитель Левкон I обрав собі титул «архонта Боспора і Феодосії, що царює над сіндами, торетами, дандаріями і песаами».

Відомий був у Боспорському царстві в IV ст. до н. е. інститут соправителів, коли Левкон I отримав європейський Боспор, а Горгіпп — азійський. У середині IV ст. до н. е. на боспорський престол всунули одночасно Спарток II і Перісад I. Беручи до уваги, що аналогічний звичай існував у скифів, деякі дослідники вважають, що Спартокіди були місцевою скифською, а точніше франко-іранською за походженням династією [7].

Подвійний титул зберігався до початку III ст. до н. е., доки Спарток III (304 — 284 рр. до н. е.) не відмовився від цього і не став іменувати себе «царем Боспору», як називалися потім усі інші правителі Боспорської держави. Поступово ліквідувалися деякі форми самоврядування й демократичні установи, що виникли у ранній період існування грецьких міст у Причорномор'ї. Боспорська держава перероджувалася в монархію [8].

У перших століттях нової ери цар Боспору стає необмеженим главою держави, розпоряджається усіма матеріальними та людськими ресурсами царства. В його руках зосереджується верховна влада, командування військом, судові і навіть жрецькі функції [9]. Правителів оточує пишна шана. Вони іменують себе «великими царями царей», а піддані називають царя «своім богом володарем», а інколи навіть «спасителем» [10]. На початку III ст. н. е., коли царі підкорили скифські володіння в Криму, правитель Ріскупорід III був названий в одному з написів не тільки царем Боспору, а й царем тавро-скифів.

Одночасно, у перших століттях нової ери Боспор стає союзним Риму царством. Вже в I ст. н. е. він остаточно переходить під безпосередній контроль римських намісників. Опинившись у залежності від Риму, правителі Боспору стали носити офіційний титул «друга кесаря і друга римлян» [11]. При вступі на престол боспорський цар обов'язково здобував затвердження від римського імператора і регалії своєї влади. Статус союзного царства накладав на боспорських правителів певні обов'язки щодо імперії: комплектувати підрозділи допоміжних військ для римської армії, передавати римській адміністрації «щорічну данину» тощо [12].

Центром державного апарату був палац боспорського царя, де вирішувалися всі питання управління. Палац охоплював найближче оточення правителя — військову цивільну знать, що мала назву «найкращих у воріт» [13]. Особливу роль при цьому відігравали дворецький і особистий царський секретар. Існувало багато різноманітних управителів: охоронець царських скарбів, начальник фінансів, різні придворні чини. Зв'язки з місцевими племенами та сусідніми державами забезпечували спеціальні чиновники під керівництвом головного перекладача.

До складу Боспорського царства входили як грецькі міста,

так і землі, заселені скіфськими та меотськими племенами. Спочатку деякою автономією користувалися міста: у них зберігалися традиції полісного самоврядування у вигляді народних зборів, ради міста, виборних посад [14]. Певна автономія була у місцевих племен, які займали внутрішні області держави. Так, у деяких із племен, що визнали владу боспорського царя, залишалися свої власні царки або вожді, які у внутрішньому житті зберігали свій племінний устрій і звичаї.

Однак, поступово і міста, і місцеві племена стали втрачати елементи автономії. Управління найважливішими областями і містами країни стало доручатися царським намісникам. Особливий намісник («начальник острова») керував азіатською частиною царства. Були також посади намісників прикордонних міст: Феодосії — на заході і Горгіппії — на сході. Особливе управління було надано місту Танаїс, де вища влада належала царському послу — пресбевту. Через те, що у Танаїсі окрім греків мешкала впливова група сарматського населення, тут було введено подвійну адміністрацію: елітарх очолював грецьку частину населення, а архонт — сарматську [15].

Військова організація Боспорського царства мала наступну структуру. Основною силою, на яку могли опиратися правителі, були найманці, головним чином греки і фракійці. Боспорська аристократія формувала кінноту. В складі військ були також воїни з підвладних Боспору або союзних племен. У разі потреби скликалося ополчення громадян боспорських міст. Боспорські правителі мали і власний військовий флот. Характерно, що у перших століттях нашої ери Рим щорічно давав гроші на утримання боспорського війська, яке розглядалося як оплот усього рабовласницького світу проти «варварських» племен на крайньому північному сході цього регіону [16].

Література

1. Кошеленко Г. А., Кузнецов В. Д. Греческая колонизация Боспора // Очерки археологии и истории Боспора М., 1992. — С. 16.
2. Блаватский В. Д. Пантикапей. Очерки истории столицы Боспора. М., 1964. — С. 227.
3. Кругликова И. Т. Сельское хозяйство Боспора. М., 1975. — С. 154.
4. Фролова Н. А. Монетное дело Боспора V ст. до н. э. — середины V ст. до н. э. в свете новых исследований // Очерки археологии и истории Боспора. М., 1992. — С. 187 — 188.
5. Кругликова И. Т. Сельское хозяйство Боспора... — С. 158 — 160.

6. Колобова К. М. Политическое положение городов в Боспорском государстве // Вестник древней истории. 1953. №4. — С. 51.

7. Яйленко В. П. Ольвия и Боспор в эллинистическую эпоху // Эллинизм: экономика, политика, культура. М., 1990. — С. 286.

8. Воронов А. А. Боспор Киммерийский. М., 1983. — С. 13.

9. Щеглов Д. Б. Северное Причерноморье 2000 лет назад. М., 1975. — С. 118.

10. Гайдукевич В. Ф. Боспорское царство... — С. 341.

11. Цветасва Г. А. Боспор и Рим. М., 1979. — С. 28.

12. Зубар В. М. Деякі питання історії Північного Причорномор'я наприкінці II — на початку III ст. // Український історичний журнал. 1996. №4. — С. 115.

13. Гайдукевич В. Ф. Боспорское царство... — С. 342.

14. Колобова К. М. Политическое положение городов в Боспорском государстве. — С. 64.

15. Гайдукевич В. Ф. Боспорское царство... — С. 344.

16. Блаватский В. Д. Очерки военного дела в античных государствах Северного Причерноморья. М., 1954. — С. 79, 148.

О. О. Тараненко, доктор філологічних наук, професор
(Інститут української мови НАН України, м. Київ)

МОВНА СИТУАЦІЯ І МОВНА ПОЛІТИКА В ПІВДЕННО-СХІДНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ

Одним з основних факторів сучасної мовної ситуації в Україні є наявність регіонів з неоднорідними національно-культурними і мовними, а також соціально-політичними традиціями та орієнтаціями, зумовлена попереднім тривалим роз'єднаним співіснуванням різних частин України у складі різних держав і різним часом (аж до середини ХХ ст.) їх об'єднання в складі однієї держави. Специфіка регіонів сформована, з одного боку, співвідношенням у їх етнічному складі українського і неукраїнського населення, з другого, — диференціацією всередині самого етнічного українства як за національно-культурними, конфесійними, соціально-політичними традиціями та орієнтаціями, так і за соціолінгвістичними вимірами. Традиційно цей поділ проводиться по лінії Схід (українські землі, що перебували у складі Російської імперії, а потім СРСР) — Захід (новоприєднані під час Другої світової війни